

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Харківський обласний науково-методичний інститут
безперервної освіти

**Актуальні проблеми методики викладання
історії, правознавства та
суспільствознавчих дисциплін у вищих
навчальних закладах**

Василець В. О., здобувач
кафедри історії ХНПУ ім.
Г. С. Сковороди, вчитель історії
Полівської загальноосвітньої
школи Дергачівського району
Харківської області, спеціаліст
вищої категорії.

До проблеми формування системи соціальних цінностей та історичного мислення у студентів історичних факультетів педагогічних вузів

У пропонованій статті знайшли своє висвітлення деякі теоретичні аспекти проблеми формування у студентському середовищі системи соціальних цінностей на основі історичного мислення в процесі історичної освіти. Актуальність дослідження полягає в тому, що прилучення молодого покоління до соціальних цінностей, що існують у сучасному українському суспільстві, шляхом вироблення у нього історичного мислення та історичної свідомості сприятиме формуванню у нашій країні розвинутого громадянського суспільства.

Ключові слова: соціальні цінності, історичне минуле, історичне мислення, історична свідомість.

В предложенной статье отображены некоторые теоретические аспекты проблемы формирования в студенческой среде системы социальных ценностей на основе исторического мышления в процессе исторического образования. Актуальность исследования заключается в том, что приобщение молодого поколения к социальным ценностям, которые существуют в современном украинском обществе, путем создания у него исторического мышления и исторического сознания способствует формированию в нашей стране развитого гражданского общества.

Ключевые слова: социальные ценности, историческое прошлое, историческое мышление, историческое сознание.

The following article deals with some theoretical aspects of the problem of development the social values among students' groups on the basis of historical thinking in a process of historical education .The relevance of this research to the present day lies in the necessity of attraction the young generation to social values which exist in a modern Ukrainian society by means of creation of historical thinking and historical consciousness which will promote the creation of the developed civil society in our country.

Key words: social values, historical past, historical thinking, historical consciousness.

Постановка проблеми. Проблема формування соціальних цінностей особистості виступає актуальним питанням сучасної суспільної ситуації. В цьому світлі особливої актуальності набуває проблема формування соціальних цінностей молодіжного середовища, оскільки від нього

залежить майбутній соціальний, економічний та духовний розвиток нашої держави, і як наслідок, формування в нашій країні розвинутого громадянського суспільства. Соціальні цінності, які засвоюються молодими людьми в процесі соціалізації, повинні сприяти як їх всебічному індивідуальному розвитку, так і відповідати потребам суспільства. Одним із головних завдань сучасної вищої школи в Україні виступає не тільки фахова підготовка спеціалістів, а й всебічний розвиток їхньої особистості.

З досвіду педагогічної роботи відомо у сучасних умовах, що на особливу увагу заслуговує проблема формування таких соціальних цінностей як соціальна відповідальність, патріотизм, політична толерантність. Саме такого роду цінності повинні формуватися в умовах демократичних перетворень, які відбуваються в Україні вже протягом майже двох десятиліть.

Мета статті. Пропонована робота має на меті з'ясування значення формування у середовищі студентів історичних факультетів педагогічних вишів соціальних цінностей притаманних сучасному українському суспільству, вироблення у них історичного мислення та історичної свідомості, що виступатиме у майбутньому невід'ємною складовою їхньої майбутньої діяльності.

Виходячи з поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- з'ясувати сутність та функції соціальних цінностей у суспільному житті;
- виявити взаємозв'язок соціальних цінностей з історичною свідомістю та соціально-історичним досвідом;
- розкрити значення історичного мислення та історичної свідомості як засобів формування соціальних цінностей в процесі історичної освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема, висунута у пропонованій статті піддавалася дослідженню в двох аспектах: історико-філософському та методологічному. Перший аспект висвітлює загальні питання щодо визначення основних понять, які пов'язані з даною проблемою. Він знайшов своє відображення у роботах В. П.Беха, Р. С.Грігор'яна, С. И.Дехтярева, В. А. Єльчанінова, Л. О.Зашкільняка, В.М. Кладова, В. В. Масненко, В. П. Федюкіна та ін. дослідників. Щодо методологічного аспекту, то тут існують праці та статті, авторами яких є В. С. Буцевіцький, К. М.Левківський, Л.В Теліженко, М. І. Кругляк, а також зарубіжні науковці К. Галлагер та К. Фішер та ін. Однак у працях зазначених авторів не знайшло місце достатнє висвітлення щодо методичних питань прилучення молодого покоління до соціальних цінностей, що існують у сучасному суспільстві та вироблення в нього історичного мислення і історичної свідомості.

Уявлення про цінності займає важливе місце у філософському осмисленні соціальної дійсності. Цінність, як філософська категорія, що має універсальний характер, увійшла до філософської науки в якості самостійної категорії у 1860-х роках. Цей процес співвідноситься з трактатом німецького філософа Г. Лотце „Підстави практичної філософії”. На його думку, необхідно чітко розмежовувати світ явищ та світ внутрішніх цінностей. Лише „царство цілей” виступає „притулком цінностей”. Світ цінностей наділений не просто дійсним існуванням, як те, що повинно існувати, але є „найбільш дійсним в усьому світі”. За В. Вільденбандом цінність передбачає загальнообов'язковість та полягає у всебічному обов'язковому визнанні [4, с. 298].

Далі слід звернутися до тих функцій, які виконують у суспільстві соціальні цінності. Для цього спочатку необхідно звернутися до поняття „соціалізація”, під яким розуміють процес засвоєння індивідом зразків поведінки, соціальних норм і цінностей для його успішного функціонування у певному суспільстві. Таким чином цінності виконують функцію моральних регуляторів поведінки людей. Вони надають можливість особистості сформувати свою внутрішню позицію по відношенню як до зовнішнього світу, так і до своєї поведінки.

Цінності – це те, що представляється більш значимим для індивіда, вони є загальноприйнятими переконаннями щодо цілей, до досягнення яких він повинен прагнути. Соціальні цінності складають основу моральних цінностей. Наприклад, у християнській моралі існують десять заповідей, які, зокрема визнають як цінність людське життя „не вбий”, цінність порядності у

поводженні „не вкради” тощо. Соціальними цінностями, відповідно виступає те, що має значущість і розцінюється як важливе, те, що цінує і хоче мати суспільство. Існують групові цінності та цінності суспільства. Однак останнім часом у суспільній свідомості та в науці стало важливим відзначати загальнолюдські цінності. Групові цінності притаманні певній малій групі чи організації. Це корпоративні цінності. Цінності суспільні є цінностями, що мають панівне становище в тому або іншому суспільстві. Наприклад, в американському суспільстві високо цінуються такі цінності як уміння володіти собою, наполегливість, впевненість у собі. У суспільстві Індії домінують традиційні цінності: містицизм, споглядальність і пасивне поведіння. Наскільки сильно відрізняються культури різних суспільств, настільки ж сильно відрізнятимуться їх соціальні цінності. Останні соціологічні опитування свідчать, що серед цінностей в умовах сьогодення мають популярність: матеріальний добробут, родина, здоров'я, демократія, стабільність, багатство, колективізм, любов, патріотизм, релігійні цінності. Соціальні цінності можна класифікувати на такі категорії:

- політичні: патріотизм, демократія, свобода, права людини, громадянськість;
- економічні: матеріальна забезпеченість, багатство, власність, гроші;
- моральні: порядність, гідність совість, честь, милосердя;
- естетичні: мова, традиції, культура і т. д.;
- релігійні: заповіді, символи.

У суспільстві відбувається формування ціннісних орієнтацій, тобто наявні в ньому цінності стають орієнтирами для всіх, або переважної більшості його членів. Люди живуть, діють, будують своє життя у відповідності з цінностями. У будь-якому суспільстві зазвичай наявні цінності різного характеру: традиційні та нові, корпоративні та ті, що мають загальне значення. Ці цінності нерідко входять між собою у діаметральне протиріччя (наприклад, милосердя передбачає віддавання, а багатство – присвоєння). Таким чином, історія людської цивілізації представляє собою історію боротьби за ті чи інші цінності. Прагнучи вийти із ситуації цієї боротьби між різними ціннісними орієнтирами, людство з найдавніших часів прагнуло до вироблення універсальних, загальнозначущих цінностей. Відбувається пошук загальнолюдських цінностей в економічній галузі життя суспільства. Загальнолюдські цінності є бажаним, але поки що не дуже ясний орієнтир, над яким людство продовжує працювати. Специфіка нашого суспільства полягає в тому, що у нас триває період зміни соціальних цінностей та орієнтирів [22].

Викладач історії має безпосереднє відношення до викладання циклу соціальних дисциплін у середніх загальноосвітніх закладах. А в сучасних складних економічних умовах, через нестачу викладачів соціології, політології, правознавства, філософії та інших предметів суспільного циклу, багатьом вчителям та викладачам історії доводиться викладати окрім історії перераховані вище навчальні дисципліни в технікумах, коледжах, професійно-технічних училищах. Таким чином, від студентів історичних факультетів, як майбутніх вчителів, історії очікується найактивніша участь у справі формування право свідомого молодого громадянина, гідного члена суспільства. Саме від його діяльності залежить формування уявлень та соціальних цінностей учнів як загальноосвітньої школи зокрема, так і молодого покоління взагалі. А це означає, що яким би може бути наше суспільство у майбутні часи, і який ступінь цивілізованості та демократизації воно буде мати. Викладача історії та суспільних дисциплін можна вважати ретранслятором соціальних цінностей, оскільки предмети, які він викладає тісно пов'язані з процесами, що відбуваються у суспільстві та явищами і соціальними відносинами, що існують в ньому.

З історичного досвіду та теоретичних досліджень відомо, що соціальні цінності мають властивість трансформуватися у відповідності з новими культурно-історичними умовами. З історії людської цивілізації відомо багато переломних моментів, коли відбувалася докорінна зміна цінностей, норм та ідеалів суспільства. Варто навести декілька прикладів. На сході, у середньовічному Китаї в 907 році н. е. після падіння імперії Тан була епоха відома під назвою „п'яти династій та десяти царств”. У середньовічній Західній Європі – період Реформації та Контрреформації. У Східній Європі – під час створення Радянського Союзу та його розпаду.

Зміна соціальних цінностей та орієнтирів в багатьох випадках відбувалася через природний перебіг подій, без революційних потрясінь та воєнних потрясінь. Прикладом можуть служити поступові процеси демократизації, що відбуваються в українському суспільстві в процесі поетапного вдосконалення правової системи; інтеграційні процеси, які мають на меті створення єдиного економічно-правового простору в Європі: гуманізація та демократизація системи освіти та виховання шляхом відкриття альтернативних навчальних закладів та впровадження новітніх освітніх технологій в навчально-виховний процес і багато іншого.

Можна вважати слушною точку зору В. П. Бега, яка полягає в тому, що процес виникнення нових соціальних цінностей і ствердження їх в якості центрів кристалізації нових соціальних структур відбувається досить повільно і боляче. В якості прикладу цей автор наводить становлення раннього християнства, який став суспільним рухом, що пізніше охопив більшу частину земної кулі [2, с. 185].

Як відзначалося вище, провідна роль у формуванні соціальних цінностей в молодіжному середовищі належить викладачеві історії та суспільних дисциплін. У сучасних умовах проблема формування соціальних цінностей студентів історичних факультетів педагогічних вишів в процесі професійної підготовки на методологічному рівні залишається не розробленою. Однак існують способи виявити взаємозв'язок між соціальними цінностями та історичною свідомістю, а також спроби розглянути соціально-історичний досвід як цінність. Дослідженням історичної свідомості займався В. П. Федюкін. Вказана категорія розглядалася ним як світоглядна характеристика культури будь-якої історичної доби. З його точки зору історична свідомість виступає своєрідним синтезатором та аналізатором людських цінностей, що слугують орієнтиром в оточуючій індивіда дійсності, а також засобом його самоусвідомлення [18, с. 11].

На моральні та естетичні оцінки в історичній свідомості звертає увагу В. А. Єльчанінов. Він вказує, що моральні оцінки при відповідному методологічному підході „можуть виступати не тільки систематичними показниками правильного розуміння історичної ролі оцінюваних подій та дій, але й достатньо надійним критерієм історичного пізнання” [8, с. 35].

В. М. Кладовим соціально-історичний досвід розглядається як цінність: „під соціально-історичним досвідом ми розуміємо сукупність знань, вмінь, навичок, оцінок, одержаних соціальним суб'єктом від попередніх поколінь, або вироблених ним на попередніх відносно завершених етапах своєї діяльності” [10, с. 41]. Дослідник наголошує на тому, що соціально-історичний досвід виступає загальнолюдською цінністю, оскільки він містить в собі життєвий шлях всіх попередніх поколінь. Через те, що соціальний досвід є невід'ємною частиною соціального життя людства, а також носієм певних соціальних відносин у суспільстві, цим визначається його цінність. З точки зору В. М. Кладова історична свідомість виступає у структурі суспільної свідомості тією формою, яка оцінює позитивний та негативний досвід минулих епох., виступає нормативною за своїм характером, оскільки в ній відбувається накопичення, зберігання, оцінка та трансляція від одного покоління до іншого соціально-історичного досвіду [10, с. 41].

На думку С. І. Дехтяревої соціально-історичний досвід є загальною детермінантою будь-якого виду людської діяльності. Досвід попередніх поколінь, що має відносну самостійність, не тільки забезпечує спадковість, а й виступає регулятором змісту наступної діяльності, визначає спосіб її організації [7, с. 54].

Усвідомлюючи нерозривний взаємозв'язок соціальних цінностей з історичною свідомістю та історичним досвідом простежений вказаними дослідниками, на лекціях з педагогіки необхідно створити всі необхідні умови для ознайомлення студентів з головними соціальними цінностями та засвоєння їх. Під час вивчення історичних дисциплін студентам можна запропонувати зробити порівняльний аналіз систем соціальних цінностей, які були притаманні людській цивілізації в різні історичні періоди та епохи; провести паралель з сучасним суспільством, і нарешті, навчити майбутніх вчителів історії визначати причини та історичні умови виникнення та функціонування тих

або інших систем соціальних цінностей в історичного розвитку людства. Подібні вправи забезпечать можливість не тільки сформувати систему соціальних цінностей студентів-істориків, а й навчити їх формувати соціальні цінності свої учнів під час здійснення ними педагогічної діяльності. Крім того, маючи навички визначати передумови виникнення тієї чи іншої системи соціальних цінностей в історичному процесі, студент історичного факультету, відстежуючи перебіг основних суспільних подій, буде в змозі прогнозувати ті чи інші суспільні явища, давати оцінку історичним подіям. Маючи сформовану систему соціальних цінностей та маючи навички робити порівняльний аналіз цих систем майбутні викладачі історії матимуть можливість визначати ступінь розвитку прогресу людської цивілізації. А здійснюючи безперервний виховний вплив на молоде покоління вони зможуть контролювати даний процес, пред'являти та формувати дійсні і реальні соціальні цінності та вносити певні корективи, якщо суспільство почне звертати на регресивний шлях. Вивчення та критичне порівняння різноманітних систем соціальних цінностей в процесі історичного розвитку дозволить уникнути тих трагічних прорахунків та помилок, які відбувалися як у вітчизняній історії, так і в історії людської цивілізації в цілому.

Історичний досвід поколінь минулих епох завжди відіграв величезну роль у розбудові сучасного та майбутнього будь-якої держави у світі. Розуміння причинно-наслідкових зв'язків історичного процесу виступає однією із складових частин історичного мислення. Розвинуте історичне мислення надає можливість здійснювати аналіз історичних подій минулого та сьогодення з метою уникнення помилок та прорахунків у майбутньому, а також є засобом для формування системи соціальних цінностей, що відповідає сучасним вимогам.

Молоде покоління, що є найбільш активним прошарком суспільства, виступає носієм нових ідей, які мають у своєму підґрунті власний життєвий досвід суспільного життя. Ці ідеї втілюються безперервно і формують історичні події. Тому більшість істориків вважає, що історія створюється сьогодні. Вироблення нових ідей виступає головною рушійною силою процесу історичного розвитку. Однак можна побачити, що дії сучасників не завжди спираються на результати ретельного аналізу дій попередніх поколінь. Не в кожному випадку можна встановити причинно-наслідкові зв'язки між різними історичними подіями. Так само не завжди можна побачити реалізацію ціннісного підходу у вирішенні тих чи інших проблем, які пов'язані з соціально-політичними подіями в нашій країні. У зв'язку з цим перед історичною освітою постають такі питання як визначення місця та значення історичного мислення та історичної свідомості у формуванні системи соціальних цінностей студентів історичних факультетів.

Досліджуючи вказану проблему необхідно визначити те, що необхідно розуміти під поняттям історичного мислення. Вчені мають різні підходи до визначення цього поняття. Термін „історичне мислення”, як і термін „соціальні цінності” спочатку затвердився в історичній та філософській літературі. Відомо, що цією категорією, ще у XIX столітті користувався відомий російський історик В. О. Ключевський. В теорії соціально-історичного пізнання та філософії проблема історичного мислення також не мала достатнього вивчення. Внаслідок цього в цілому психологічні та методичні дослідження багатьох науковців не були зорієнтовані на вирішення завдання з формування у тих, хто навчається історичного мислення.

З невеликої кількості визначень історичного мислення, які містяться у психолого-педагогічній літературі необхідно виділити точку зору психолога та методиста М. І. Кругляка, в якій наголошується, що історичне мислення „полягає у вмінні розбиратися в подіях та явищах суспільного життя, знаходити їх причини та наслідки, їх закономірності, вивчати історичні події в їх причинно-наслідкових взаємних зв'язках, розуміти історичні явища у виникненні та розвитку як вираження закономірного поступового прогресу. Систематичне та цілеспрямоване розкриття суттєвих особливостей історичних явищ, що вивчаються, та їх взаємних зв'язків є необхідною умовою розвитку історичного мислення” [11, с. 5 – 6].

Свою точку зору з приводу тлумачення терміну „історичне мислення” висловлює німецький методист Г. Версмес. Він вказує, що історичне мислення – це вміння самостійно підходити до

проблеми суспільного розвитку в минулому та сучасному, здійснювати аналіз та порівняння історичних подій, виявляти та обґрунтовувати закономірні зв'язки і закономірності розвитку історичного процесу, визначати кількісні та якісні зміни у суспільному житті, вміння виявляти класові суперечності, давати класову оцінку подій і брати в них історичні уроки [19, с. 9, 22].

З точки зору матеріалістичного розуміння історії (або історичного матеріалізму) „виховання історичного мислення на матеріалі історичної науки, яка представлена у світі теорії історичного матеріалізму і є історичне мислення” [6, с. 159].

На думку В. П. Беспечанського „історичне мислення відтворює історичну конкретність, або точніше, здатне це зробити” [1, с. 46].

Серед сучасних визначень поняття історичного мислення найбільш слушним можна вважати визначення В. М. Чумака: „Історичне мислення – це методологічна рефлексія в процесі вивчення історії, закріплена в певний алгоритм пізнавальної діяльності” [21, с. 78].

Таким чином, враховуючи все вище висловлене, виникає проблема в оновленні головної мети історичної освіти, а саме, створенні необхідних педагогічних умов, які б сприяли розвитку студента засобами історії, формуванню його соціальних цінностей та орієнтирів. Головна мета історичної освіти сформульована таких документах як в програми з вивчення історії для загальноосвітніх шкіл та „Рекомендація Рес (2001) 15 про викладання історії у двадцять першому столітті в Європі (ухвалена Комітетом міністрів 31 жовтня 2001 року на 771-ому засіданні заступників міністрів)” [15]. Зазначена мета включає в себе:

- формування історичних знань та розвиток історичного мислення у учнів та студентів, виховання їх як свідомих та активних громадян;
- усвідомлення ними важливих загальнолюдських та національних цінностей;
- прищеплення тим, хто навчається, толерантного ставлення до різноманітностей у суспільстві;
- підготовку до свідомої творчої участі в суспільному житті через розуміння ними процесу історичного розвитку та усвідомлення в ньому свого місця, формування в них відповідальності за історичну долю своєї України, Європу та світу.

Зокрема, у „Додатку до Рекомендації Рес (2001) 15 про викладання історії у двадцять першому столітті в Європі (ухваленому Комітетом міністрів 31 жовтня 2001 року на 771-ому засіданні заступників міністрів)” наголошується на тому, що „викладання історії не повинно бути інструментом ідеологічного маніпулювання, пропаганди або підтримки ультранаціоналістичних, ксенофобських, расистських або антисемітських та сповнених нетерпимості цінностей” [15].

На думку Кармела Галлагера, оволодіння історичними знаннями та уявленнями про історичну методологію здатне забезпечити розвиток позитивного мислення і таких цінностей як терпимість, солідарність, повага до різноманітності в суспільстві [5, с. 24 – 26]. Клаудія Фішер відзначає: „Мені набагато більше імponує цивілізована історія, яка сприяє усвідомленню того, що існують різні можливості світобачення, що допомагає збагнути, що люди є різними, але що цього не слід боятися, історія, що спонукає до розмови про відмінності та розмаїття поглядів, історія, що переконливо обґрунтовує доцільність осмислення власної та іншої точок зору...” [20, с. 220]

Про важливе значення історичної освіти говорить В. Мудрак. З його точки зору, особистісна причетність молодого покоління до надбання історичного минулого, вміння вільно орієнтуватися в історичних джерелах, передбачають вироблення у тих, хто володіє історичним надбанням навичок та вмінь концептуального бачення історичних подій, виділення у змісті історії таких фактів, явищ, подій, персоналій історичних осіб, хронологічних та інших характеристик історичного пізнання, які висвітлюють його цілісне розуміння. В основі історичного матеріалу В. Мудрак бачить цілісне бачення історії. Дидактика викладання історії, на його думку, вводить надбання у духовно-ціннісній сфері людства в навчально-виховний процес [14, с. 9 – 10].

М. І. Романенко при здійсненні аналізу гностичної та аксіологічної функції в історичній науці зауважує, що в історії як у навчальному предметі переважає остання, оскільки орієнтація на загальнолюдські цінності повинна бути тут набагато повнішою [16, с. 30]. Така точка зору спирається, на нашу думку, на те виховне значення, яке має історична наука у навчальному процесі.

Авторами концепції Гуманітарної освіти В. С. Буцевиським та Л. В. Теліженко виділяються дві концептуально-методологічні основи історичної освіти в нашій країні:

1) націоцентричну, яка знаходить своє відображення в межах українознавства;

2) універсалістську, що покладена в основу всіх модернізаційних змін, які відбуваються в українському суспільстві, та реалізує загальнонаціональну систему європейських ліберально-демократичних цінностей, які приживляються на українському ґрунті [3, с. 242].

З наведених точок зору вчених педагогів та істориків можна побачити, що історичне мислення тісно пов'язане з ціннісним аспектом історичної освіти, інакше кажучи, воно виступає одним із основних засобів формування соціальних цінностей особистості майбутнього викладача історії і дисциплін суспільного циклу.

Далі необхідно звернутися до співвідношення соціальних цінностей та історичної свідомості майбутнього вчителя історії.

Б. Г. Могильницький висловлює думку про те, що розвиток історичної свідомості зумовлюється системою уявлень про минуле та принципом, який покладений в підґрунтя цієї системи. На нижчому (першому) елементарному ступені пізнання утворюючи його історичні уявлення відривчасті й хаотичні. Наступна ступінь пізнання має у своєму підґрунті історичні знання, які складаються у певну систему уявлень про історичне минуле, окремі відрізки якого отримують наукове тлумачення. Це можна вважати початком розвитку наукового історичного мислення. Останній вищий ступінь історичної свідомості полягає у всебічному осмисленні історичного минулого на рівні закону. На даному етапі випадку історичне мислення виступає у своєму вузькому значенні, як науковий спосіб пізнання минулого. З цього приводу Б. Г. Могильницький відзначав: „Історична наука створює історичне мислення епохи” [13, с. 140].

Існує певне співвідношення між рівнем історичного мислення та рівнями історичної свідомості.

А. І. Уваровим розглядаються стилі історичного мислення, які притаманні різним епохам [17]. Якщо історичну свідомість розглядати як сукупність уявлень про минуле людської цивілізації, то у формуванні цих уявлень значна роль належить історичному мисленню. Інакше кажучи, розвиток історичної свідомості виступає одночасно і розвитком історичного мислення.

В. В. Масненко висловлює думку про взаємозв'язок між історичною свідомістю та соціальними потребами розвитку людства, а також наголошує на тому, що механізм формування історичної свідомості має яскраво виражений соціальний характер [12, с. 54]. Таким чином, можна переконатися, що в даному випадку наявний зв'язок історичного мислення та історичної свідомості з соціальними цінностями, які домінують у даному суспільстві в даний момент його історичного розвитку.

Не зважаючи на значні розбіжності у підходах до проблеми історичної свідомості між представниками сучасних методологічних напрямів історичної науки, більшість науковців дотримується думки про те, що дана категорія виступає узагальненим уявленням про людину і суспільство у їх загальній еволюції і на конкретних історичних етапах [8, с. 82]. Історична свідомість виступає відображенням стану історичних знань, які містять у собі відомості про власне

походження, найголовніші події, персоналії історичних діячів, і є необхідними духовними цінностями соціальної спільноти.

Історичне мислення та історична свідомість виступають важливим фактором соціальної активності, виховання патріотичних почуттів, консолідації народних мас, інтеграції та мобілізації їх на вирішення певних задач, що мають соціальне значення, а також виступають засобами формування соціальних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беспечанский В. П. Психология исторического мышления / В. П. Беспечанский. – Челябинск: Челябинский ГПИ, 1980.
2. Бех В. П. Философия социального мира: гносеологический анализ. – Запорожье: Тандем – У, 1999.
3. Буцевицький В. С., Левківський К. М., Теліженко Л. В. Гуманітарна освіта: Концептуальні засади та шляхи її реалізації // Матеріали Всеукраїнської наради завідуючих кафедрами соціально-гуманітарних дисциплін, квітень 1997 р. – К.: Генеза, 1997.
4. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи. – СПб., 1904.
5. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості. Посібник для вчителів. – К.: Наукова думка, 1998.
6. Григорьян Р. С. Самостоятельная работа учащихся и развитие исторического мышления в связи с преподаванием истории в средней школе. – Баку, 1944.
7. Дехтярев С. И. Ценностно-регулятивные функции исторического знания в становлении естествознания нового времени // Ценностные аспекты общественного сознания. – Барнаул, 1990.
8. Ельчанинов В. А. Нравственные и эстетические оценки в историческом сознании // Ценностные аспекты общественного сознания. – Барнаул, 1990.
9. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. – Львів.: ЛОНМІО, 1996.
10. Кладов В. М. Социально-исторический опыт как ценность // Ценностные аспекты общественного сознания. – Барнаул, 1990.
11. Кругляк М. И. О проблемном изложении на уроках истории. – К.: Вища школа, 1964.
12. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування історичної свідомості // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 54.
13. Могильницький Б. Г. О природе исторического познания. – Томск: Изд-во Томского университета, 1979.
14. Мудрак В. Історико-філософські основи ущільнення педагогічної інформації на уроках історії України // Історія в школі. – 2001. – № 1.
15. Рекомендація Рес (2001) 15 про викладання історії у двадцять першому столітті в Європі (ухвалена Комітетом міністрів 31 жовтня 2001 року на 771-ому засіданні заступників міністрів) – Видання Ради Європи, 2001.
16. Романенко М. І. Проблема подолання об'єктивістсько-істористської орієнтації у викладанні історії // Історія в школах України. – 1996. – № 2.
17. Уваров А. И. Гносеологический анализ теории в исторической науке. – Калинин, 1973.
18. Федюкин В. П. Некоторые ценностные аспекты исторического сознания // Ценностные аспекты общественного сознания. – Барнаул, 1990.
19. Философские проблемы исторической науки. – М.: Наука, 1969.
20. Фішер К. Чи можна писати історію без героїчного пафосу? Нотатки, навіяні перевіркою кращих учнівських конкурсних робіт з історії України // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії). – К., 2000.
21. Чумак В. П. Розвиток історичного мислення в процесі вивчення вітчизняної історії та його вплив на історичну свідомість / В. П. Чумак // Виховання і культура. Міжнародний науково-практичний журнал. – 2001. – № 1.
22. <http://referat.na5.ru/511214-44>